

Новосад А. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Положай К. І.,
студентка юридичного факультету
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

PROCEDURAL PROCEDURE FOR DEPRIVATION OF PARENTAL RIGHT

Стаття присвячена порядку позбавлення батьківських прав в Україні, причинам та наслідкам позбавлення батьківських прав. Проаналізовано теоретичні питання процедурного порядку позбавлення батьківських прав, запропоновано заходи щодо покращення діяльності суду під час винесення рішення щодо позбавлення батьківських прав.

Ключові слова: процесуальний порядок, позбавлення батьківських прав, відповідальність батьків за неналежне виконання своїх обов'язків, процедура позбавлення батьківських прав, судова практика.

Стаття посвящена порядку лишення батьківських прав в Україні, причинам и последствиям лишення родительских прав. Проанализированы теоретические вопросы процедурного порядка лишення родительских прав, предложены меры по улучшению деятельности суда при вынесении решения о лишении родительских прав.

Ключевые слова: процессуальный порядок, лишение родительских прав, ответственность родителей за ненадлежащее исполнение своих обязанностей, процедура лишення родительских прав, судебная практика.

The article is devoted to the procedure for depriving parental rights in Ukraine, the reasons and consequences of depriving parental rights. The theoretical questions of the procedural order of deprivation of parental rights are analyzed, and proposals are made to improve the court's activity when deciding on the deprivation of parental rights.

Key words: procedural order, deprivation of parental rights, responsibility of parents for improper performance of their duties, judicial practice.

Постановка проблеми. Аналіз статистичних даних Державної судової адміністрації України свідчить про те, що у 2016 р. місцеві суди України розглянули понад 17 тис. справ про позбавлення батьківських прав; їх частка у структурі справ позовного провадження, які виникають із сімейних правовідносин, становить 5,5%. Найбільшу кількість справ цієї категорії розглянули суди Дніпропетровської (1314) та Харківської (1181) областей, найменше – Тернопільської (208) та Волинської (241). У більшості випадків позовні вимоги, заявлені позивачами у справах про позбавлення батьківських прав, судами задовольняються: так, у середньому по країні у 2016 р. місцеві суди задовольнили позовні вимоги понад 16 тис. справ, тобто 92,5% тих, що розглянуті з ухваленням рішення. Того ж року до апеляційних судів було подано 276 скарг на рішення місцевих судів, тобто було оскаржено 1,6% таких рішень. Апеляційні суди за скаргами щодо справ зазначеної категорії розглянули 245 справ. Найбільше таких справ розглянули апеляційні суди Дніпропетровської області (31) та міста Києва (24). За результатами розгляду апеляційними судами було скасовано 93 рішення місцевих судів (0,5% справ, розглянутих місцевими судами з ухваленням рішення). Рішення було змінено у 5 справах, що становить менше 0,1%. У 147 справах, або у 0,8% випадків, апеляційні суди відхиляли скарги і залишали рішення без змін [1].

Проаналізувавши статистичні дані, можна зробити висновок, що справи про позбавлення батьківських прав порушуються з таких підстав:

- 1) дитину не забрали з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- 2) дитину експлуатують, примушують її до жебракування, бродяжництва, непосильної праці, заняття проституцією, злочинною діяльністю;
- 3) засудження за вчинення умисного злочину щодо дитини;
- 4) з дитиною жорстоко поводяться: вчиняють фізичне чи психічне насильство, принижують гідність дитини тощо.
- 5) батьки є хронічними алкоголіками або наркоманами, і це підтверджено відповідними медичними висновками;
- 6) ухилення від виконання своїх обов'язків із виховання дитини.

Стан наукового дослідження. Питання процесуального порядку позбавлення батьківських прав потребує глибокого аналізу та вивчення, що зумовлює актуальність теми даного дослідження.

Про порядок та наслідки позбавлення батьківських прав в своїх працях писали Л.В. Красицька, О.Ф. Лапчевська, З.В. Ромовська та інші провідні фахівці.

Мета дослідження полягає в аналізі питань, пов'язаних із застосуванням таких заходів примусового впливу, як позбавлення батьківських прав.

Виклад основного матеріалу. Одним із основних напрямків щодо захисту прав дітей було

прийняття у 1924 р. Генеральною Асамблеєю Ліги Націй Женевської декларації прав дитини, яка була спрямована на створення належних умов, що забезпечують нормальний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист. Женевська Декларація прав дитини містить п'ять основних програмних пунктів:

1) дитині повинні надаватися всі засоби, потрібні для її нормального матеріального та духовного розвитку;

2) голодна дитина повинна бути нагодована; хвора дитина повинна отримати допомогу; сироті чи безпритульній дитині повинен бути наданий притулок і забезпечений догляд;

3) дитина перша повинна отримувати допомогу під час лиха;

4) дитина повинна мати дитинство і захист від усіх форм експлуатації;

5) дитину слід виховувати з усвідомленням того, що її кращі риси мають бути спрямовані на благо ближнім [6].

На думку Ю.В. Александрової, порядок розгляду справ про позбавлення батьківських прав регулюється цивільним процесуальним та сімейним законодавством України. Перше встановлює загальні, а друге – спеціальні правила судочинства [7, с. 22]. Правильне застосування норм законодавства, яке регулює порядок розгляду справ про позбавлення батьківських прав, покликане, з одного боку, запобігти багатьом негативним явищам, а з іншого – бути гарантією захисту прав та законних інтересів дітей, попередження дитячої бездоглядності, правопорушень неповнолітніх тощо.

Відповідно до чинного законодавства, позбавлення батьківських прав проводиться тільки судом у порядку цивільного судочинства. З огляду на те, що позбавлення батьківських прав торкається найважливіших прав батьків і дітей, у Сімейному кодексі України (далі – СК України) передбачений ряд спеціальних процесуальних гарантій. Справи про позбавлення батьківських прав розглядаються за обов'язкової участі органів опіки й піклування та прокурора. На практиці найчастіше з позовом у суд про позбавлення батьківських прав приходять органи опіки й піклування (точніше, відділи, створені при районних адміністраціях, тому що органи опіки й піклування є їх структурними підрозділами і виступають від їхнього імені). Це пов'язано з тим, що подібна міра сімейно-правової відповідальності застосовується до громадян, чії родини є неблагополучними і є на обліку в цих органах.

Як зазначає Ю.Ф. Беспалов, відповідачами у справах про позбавлення батьківських прав можуть виступати тільки батьки, щодо яких встановлено батьківство в передбаченому законом порядку. Якщо ж справа про позбавлення батьківських прав порушена щодо одного з батьків, участь другого з батьків у процесі є обов'язковою. З цього приводу позиція науковців одностайна. Більше того, непритягнення судами до участі у справі другого з батьків, якщо позов про позбавлення батьківських прав

пред'явлено до одного з них, деякі фахівці вважають суттєвим порушенням, що нерідко призводить до порушення прав дітей [8, с. 26].

Положення ст. 164 СК України передбачає підстави, за яких батьки або один із них можуть бути позбавлені судом батьківських прав, до яких належать залишення дитини в пологовому будинку, ухилення від виконання своїх обов'язків із виховання дитини, жорстоке поводження з дитиною, визнання батьків хронічними алкоголіками або наркоманами, використання в корисливих цілях своїх дітей для будь-яких видів експлуатації, засудження батьків за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо власної дитини [3, с. 456].

Як наголошують О.Ф. Лапчевська, К.М. Романко та З.В. Ромовська, позбавлення батьківських прав (тобто прав на виховання дитини, захист її інтересів, на відібрання дитини в інших осіб, які незаконно її утримують, та ін.), що надані батькам до досягнення дитиною повноліття і ґрунтуються на факті спорідненості з нею, є крайнім заходом впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків, і, водночас, є способом захисту прав та інтересів дитини [9, с. 75].

Рішення про позбавлення батьківських прав приймається судом за результатами розгляду відповідної позовної заяви.

Справи про позбавлення батьківських прав батька чи матері за загальним правилом розглядає місцевий суд за місцем реєстрації проживання того з батьків, якого хочуть позбавити прав.

Під час розгляду судом таких питань є обов'язковою участь органу опіки та піклування, який подає суду письмовий висновок щодо обставин справи. Такий висновок не є обов'язковим для суду, який може не погодитися з ним, якщо вважатиме, що він є недостатньо обґрунтованим чи суперечить інтересам дитини [5, с. 987].

Із позовом про позбавлення батьківських прав до суду має право звернутися:

- один із батьків;
- опікун чи піклувальник;
- особа, в сім'ї якої проживає дитина;
- заклад, у якому перебуває дитина (наприклад, лікарня, школа або інший навчальний чи дитячий заклад);
- орган опіки та піклування;
- прокурор;
- сама дитина, якщо вона досягла чотирнадцяти років [6, с. 37].

Будь-які інші особи не мають права порушувати перед судом питання про позбавлення батьківських прав.

За СК України, мати чи батько, яких було позбавлено батьківських прав, втрачають свої права щодо дитини, які за загальним правилом належать їм як батькам за фактом спорідненості з нею, а саме:

1) втрачають особисті немайнові права щодо дитини (наприклад, право вирішувати питання виховання дитини та навіть вільно спілкуватися з нею, право давати дозвіл на зміну дитиною свого прізвища чи імені, право визначати місце проживання

дитини та дозволяти чи забороняти її виїзд за кордон тощо), а також звільняються від обов'язків щодо її виховання;

2) перестають бути законними представниками дитини (не можуть представляти без окремої довіреності її інтереси в судах чи інших органах і т. п.);

3) втрачають права на будь-які пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям із дітьми;

4) не можуть бути усиновлювачами, опікунами та піклувальниками (тобто не зможуть усиновити іншу дитину);

5) не можуть одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вони могли б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника тощо);

6) втрачають інші права, засновані на спорідненості з дитиною (наприклад, їх дитина може бути усиновлена без їх згоди);

7) втрачають право на спадкування після дитини (крім випадків, коли їх спадкування передбачене заповітом дитини) [4, с. 789].

Слід зауважити, що особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини. Тобто батько, позбавлений батьківських прав, все одно зобов'язаний утримувати свою дитину. Також, одночасно з позбавленням батьківських прав, суд може вирішити питання про стягнення аліментів на дитину з боку такого батька.

Л.В. Красицька вказує, що особи можуть бути позбавлені батьківських прав лише щодо дитини, яка не досягла вісімнадцяти років, і тільки з підстав, передбачених законом. Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав у разі ухилення

від виконання своїх обов'язків із виховання дитини, якщо вони є хронічними алкоголіками або наркоманами або вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, зокрема примушують її до жебракування та бродяжництва, лише у разі досягнення батьками повноліття [10, с. 496]. Перелік підстав для позбавлення батьківських прав передбачений ч. 1 ст. 164 СК України і є вичерпним. Найпоширенішими підставами для позбавлення батьківських прав, як свідчить практика, є зловживання спиртними напоями та ухилення батьків від виконання своїх обов'язків із виховання дитини.

Висновки. Аналіз процесуального порядку позбавлення осіб батьківських прав показує, що дослідження даного питання є несистемними, що заважає встановити чіткий структурований процесуальний порядок позбавлення батьківських прав. Це питання потребує удосконалення в процесуальній формі та забезпечення новими нормативними актами. Також потрібно враховувати роль самого суду в регулюванні даного питання. Для отримання судом висновку про доцільність або недоцільність позбавлення особи батьківських прав, який є обов'язковим доказом для розгляду цієї категорії справ, із часу його витребування судом із відповідного органу опіки та піклування минає більше чотирьох місяців. Такий строк значно перевищує термін, встановлений Цивільним процесуальним Кодексом України для розгляду судами цивільних справ, що призводить до порушення цього Кодексу. Також проблеми розгляду судами справ про позбавлення батьківських прав викликані змінами у законодавстві, відсутністю усталеної практики і тим, що справи зазначених категорій практично не оскаржуються.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державна судова адміністрація України. URL: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/>.
2. Конституція України: Редакція від 30 вересня 2016 р., підстава 14-01-19. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254 к/96-вр](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%2F96-%D0%BB).
3. Сімейний кодекс України: Редакція від 08 липня 2017 р., підстава 2037-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
4. Цивільний кодекс України: Редакція від 15 грудня 2017 р., підстава 2147 а-19. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Редакція від 15 грудня 2017 р., підстава 2147-19. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
6. Декларація прав дитини: Резолюція від 20 листопада 1959 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
7. Александрова Ю.В. Процесуальні особливості розгляду цивільних справ щодо позбавлення батьківських прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2012. 22 с.
8. Беспалов Ю. Основания и порядок лишения родительских прав. Рос. юстиция. 2000. № 12. С. 26–27.
9. Лапчевська О.Ф. Процесуальні особливості розгляду справ про позбавлення батьківських прав. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 3. С. 75–82.
10. Красицька Л. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: дис. ... док. юрид. наук. Вінниця, 2015. 496 с. URL: <http://www.ap.gov.ua>.